

УДК 312.6:311.2(477)

Л.А. Чепелевська, О.П. Рудницький

ЗМІНИ В ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА СТАТЕВО-ВІКОВОМУ СКЛАДІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»,
м. Київ, Україна

Мета – проаналізувати зміни в чисельності населення України та його статеві-віковій структурі залежно від регіону.

Матеріали та методи. Використано офіційні дані Державної служби статистики про чисельність населення в Україні та її регіонах за 2008–2012 рр. Методи дослідження – медичної та математичної статистики, системний підхід.

Результати. За 2008–2012 рр. в переважній більшості регіонів України (як у сільській місцевості, так і останніми роками в містах) спостерігалось скорочення чисельності населення – на 819,7 тис. осіб. Основною причиною став природний убуток населення.

Висновки. Найсуттєвішою рисою довготривалих змін у статеві-віковому складі населення України на сучасному етапі є його старіння. Натепер відсоток осіб у віці, старшому за працездатний, сягає майже 25,0%, у міських поселеннях – 24,0%, у сільській місцевості – 26,6%. За часткою осіб віком 60 років і старших Україна завершує список 25 «найстаріших» країн світу.

Ключові слова: чисельність населення, вікова структура, Україна, регіони.

Вступ

Суспільні перетворення в Україні за роки незалежності, які супроводжувались гострою і затяжною соціально-економічною кризою, вкрай негативно позначилися на відтворенні населення і обернулися значними демографічними втратами. Зазначені перетворення відображають глибоку демографічну трансформацію українського суспільства. Це значною мірою є наслідком кількісних та якісних деформацій, спричинених кризовими процесами протягом останніх двадцяти років, яких можна було б уникнути за умов еволюційного розвитку. У ХХІ ст. Україна вступила з одними з найгірших серед європейських країн показниками життєздатності населення та тягарем багатьох невирішених соціально-демографічних проблем. Тому пом'якшення негативного впливу соціально-економічних перетворень на сферу відтворення населення і подолання кризових явищ у ній є пріоритетним завданням України в цілому та суспільства зокрема [1–5].

Мета роботи – проаналізувати зміни в чисельності населення України та його статеві-віковій структурі залежно від регіону.

Матеріали та методи

Використано офіційні дані Державної служби статистики про чисельність населення в Україні та її регі-

онах за 2008–2012 рр. Методи дослідження – медичної та математичної статистики, системний підхід.

Результати дослідження та їх обговорення

Чисельність населення в Україні неухильно скорочується вже протягом останніх двадцяти років. З початку 1993 р., коли населення України мало найбільшу чисельність, до кінця 2012 р. його природний убуток – результат перевищення числа померлих над числом народжених і негативне сальдо міграції (що фіксувалося в Україні за 1994–2004 рр.) зумовили скорочення кількості населення майже на 7 млн осіб, головну роль в якому відіграло природне зменшення (депопуляція), (рис. 1).

Перевищення числа померлих над кількістю народжених на сьогодні не є таким вже екстраординарним явищем – понад третина європейських країн нині охоплені депопуляцією. Однак Україна серед цих держав вирізняється масштабністю депопуляції, прискореними темпами скорочення чисельності населення: на початку 2000-х років країна внаслідок депопуляції щорічно втрачала в середньому понад 300 тис. осіб (за 2012 р. – 142 тис. осіб), причому показник депопуляції (відношення числа померлих до кількості народжених) становив в Україні 1,3 і був найвищим у Європі. Рівні народжуваності й смертності в Україні настільки несприятливі, що навіть за

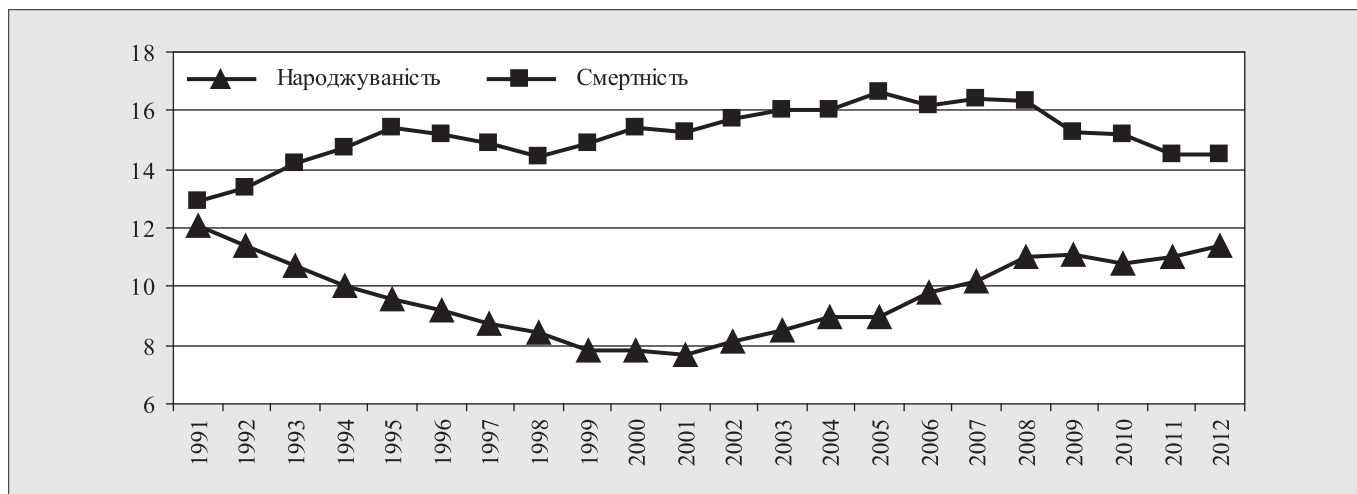

Рис. 1. Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності та смертності населення України за 1991–2012 рр. (%)

умови певного поліпшення демографічної ситуації в довгостроковій перспективі триватиме скорочення населення, і у середині поточного сторіччя, за оцінками авторитетних дослідницьких центрів (відділ народонаселення ООН, Бюро цenzів США, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України), його чисельність становитиме 36–38 млн, або на 10–12 млн осіб менше, ніж нині.

Незважаючи на затяжну кризу у сфері відтворення населення, Україна на сьогодні залишається однією з багатолюдних європейських країн, посідаючи за чисельністю п'яте місце після Німеччини, Великої Британії, Франції та Італії.

На початок 2013 р., за оцінкою Державної служби статистики, чисельність населення України становила 45 553 тис. осіб. Населення України останніми роки продовжувало убувати, хоча і з помітним сповільненням темпів у 2009–2012 рр. За даними таблиці 1, чисельність населення України скоротилася за останні п'ять

років майже на 0,9 млн осіб, а протягом 2012 р. – на 81 тис. осіб, або на 0,2%.

Сповільнення темпів скорочення природного убутку населення України за декілька останніх років – явище, швидше за все, тимчасове, обумовлене перехідними факторами. Серед них – значне зростання числа жінок дітородного віку (результат підвищення народжуваності в 1980-ті роки), що сприяло збільшенню числа народжень, а також призупиненню зростання і навіть скороченню числа літніх людей, що сповільнювало зростання числа смертей. Починаючи з 2001 р., 60-річну межу перетнули нечисленні покоління 1941 р. і наступних років народження, внаслідок чого число людей у віці 60 років і старших скоротилося протягом 2002–2006 рр. майже на 10%; з 2007 р. чисельність цього вікового контингенту знову почала повільно збільшуватись.

Вже у 20-х роках ХХІ ст. число потенційних матерів повернеться до рівня початку 1990-х років, а зрос-

Таблиця 1
Чисельність наявного населення на початок року та її зміни в Україні за 2008–2013 рр.

Рік	Чисельність наявного населення, тис. осіб			Зміни чисельності населення, 2007 р. = 100%		
	усе населення	міські поселення	сільські поселення	усе населення	міські поселення	сільські поселення
2008	46 372,7	31 668,8	14 703,9	100,0	100,0	100,0
2009	46 143,7	31 587,2	14 556,5	99,5	99,7	99,0
2010	45 962,9	31 524,8	14 438,1	99,1	99,5	98,2
2011	45 778,5	31 441,6	14 336,9	98,7	99,3	97,5
2012	45 633,6	31 380,9	14 252,7	98,4	99,1	96,9
2013	45 553,0	31 378,6	14 174,4	98,2	99,1	96,4

Таблиця 2

Зміни чисельності наявного населення України за період 2008–2013 рр.

Рік	Чисельність наявного населення на початок року, тис. осіб	Загальний приріст (убуток), тис. осіб	У тому числі		
			природний приріст	міграційний приріст	адміністративно-територіальні перетворення
<i>Усе населення</i>					
2008	46 372,7	-229,0	-243,9	14,3	
2009	46 143,7	-180,8	-194,2	13,4	
2010	45 962,9	-184,4	-200,5	16,1	
2011	45 778,5	-144,9	-162,0	17,1	
2012	45 633,6	-80,6	-142,4	61,8	
2013	45 553,0				
<i>Міське населення</i>					
2008	31 668,8	-81,6	-122,3	40,7	–
2009	31 587,2	-62,4	-92,8	29,9	4,6
2010	31 524,8	-83,2	-104,5	21,4	–
2011	31 441,6	-60,7	-82,1	21,3	
2012	31 380,9	-2,3	-70,2	65,5	
2013	31 378,6				
<i>Сільське населення</i>					
2008	14 703,9	-147,4	-121,6	-25,8	–
2009	14 556,5	-118,4	-101,4	-16,5	-4,6
2010	14 438,1	-101,2	-96,0	-5,2	–
2011	14 336,9	-84,2	-79,9	-4,2	
2012	14 252,7	-78,3	-72,2	-3,6	
2013	14 174,4				

тання числа літніх людей знову набере силу за рахунок численних повоєнних поколінь, народжених у 1949–1960 рр. У результаті структурні фактори, дуже сприятливі з точки зору формування природного приросту в першому десятиріччі XXI ст., із середини другого десятиріччя стануть, навпаки, дуже несприятливими.

Ще один чинник, який обумовлює сповільнення природного убутку населення України останнім часом, – сприятливі зміни у динаміці народжуваності в результаті активізації соціально-демографічної політики. Досвід багатьох країн показує, що підвищення народжуваності в Україні завдяки заходам демографічної політики не буде довготривалим і сталим.

Зараз сприятливі зміни вікової структури посилюють позитивний ефект поліпшення показників народжуваності,

але через декілька років зміни вікового складу будуть діяти у протилежному напрямі, послаблюючи ефект досягнень демографічної політики. За всіма наявними оцінками, очікувані підвищення рівня народжуваності й зниження смертності, навіть за найоптимістичнішими прогнозами, неспроможні нейтралізувати вплив несприятливих структурних змін, внаслідок чого зростання природного убутку населення відновиться.

Це зростання може бути більшим або меншим, залежно від того, наскільки найближчими роками вдасться знизити смертність і підвищити народжуваність, але таких змін смертності й народжуваності, які б повністю виключили збільшення природного убутку населення України, за жодним демографічним прогнозом не очікується.

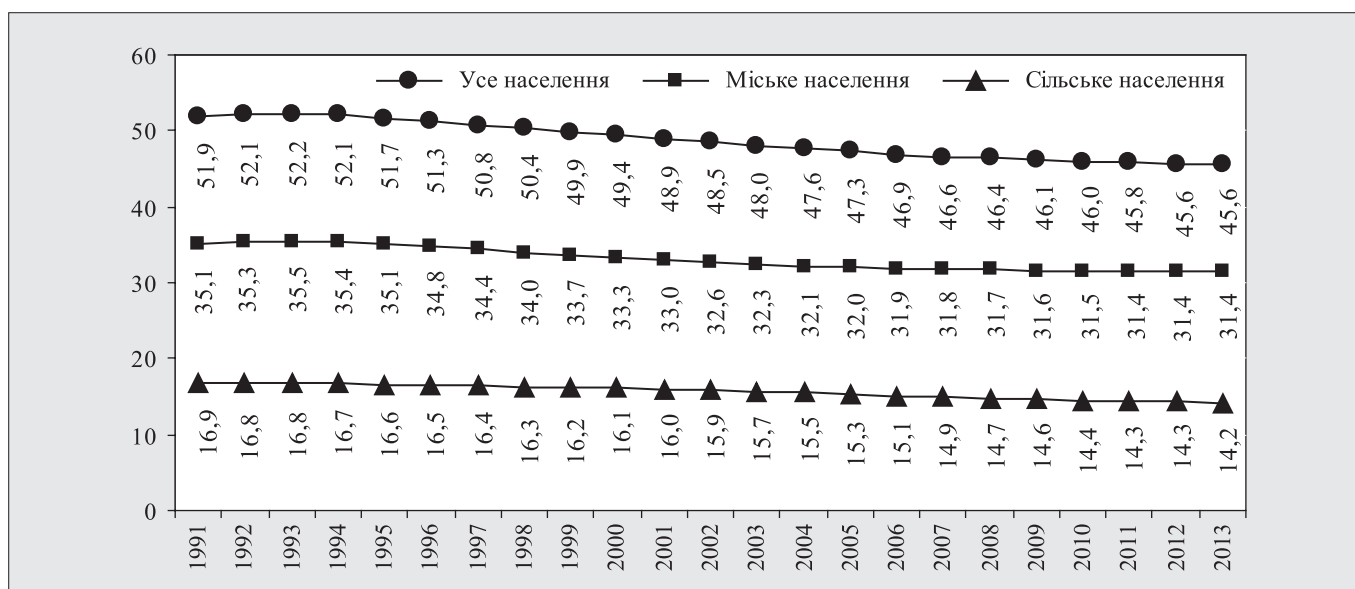

Рис. 2. Динаміка чисельності населення України за 1991–2013 рр. (млн осіб)

Останнім часом міграційний чинник став фактором протидії убутку населення України. За даними Держслужби статистики, протягом 2008–2012 рр. в Україну прибуло на 122,7 тис. осіб більше, ніж вибуло за її межі (табл. 2). Однак такі обсяги додатного сальдо міграції неспроможні істотно вплинути на депопуляційний тренд динаміки населення України.

За роки незалежності помітні зміни відбулися в динаміці міського та сільського населення України. Якщо раніше число жителів міських поселень швидко збільшилось абсолютно і відносно, а число сільських жителів – скоротилося, то в останні два десятиріччя

міське населення також скоротилося. У 1993 р. статистичними органами України вперше за повоєнні роки зареєстровано убуток міського населення. У підсумку за 1993–2012 рр. чисельність міського населення скоротилась на 4 млн осіб, а за останні п'ять років – на 0,3 млн осіб. Сільське населення також зменшилося – на 2,6 млн осіб за останні 20 років (рис. 2).

Формування чисельності міського та сільського населення у 2008–2012 рр. відбулося за рахунок усіх трьох складових: природного і міграційного приросту (убутку), а також адміністративно-територіальних перетворень. При цьому природний убуток для міста та

Таблиця 3
Загальні коефіцієнти природного приросту (зменшення) та показники життєвості населення України за 2005–2012 рр.

Рік	Загальні коефіцієнти природного приросту (зменшення) населення (‰)			Показники життєвості населення		
	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
2005	-6,4	-4,9	-9,5	0,54	0,60	0,46
2006	-6,2	-4,8	-9,4	0,61	0,66	0,52
2007	-5,3	-3,9	-8,3	0,62	0,67	0,53
2008	-4,2	-2,9	-7,0	0,68	0,74	0,58
2009	-4,2	-2,9	-7,0	0,73	0,79	0,63
2010	-4,4	-3,3	-6,7	0,71	0,76	0,64
2011	-3,5	-2,6	-5,6	0,76	0,80	0,68
2012	-3,1	-2,2	-5,1	0,79	0,83	0,71

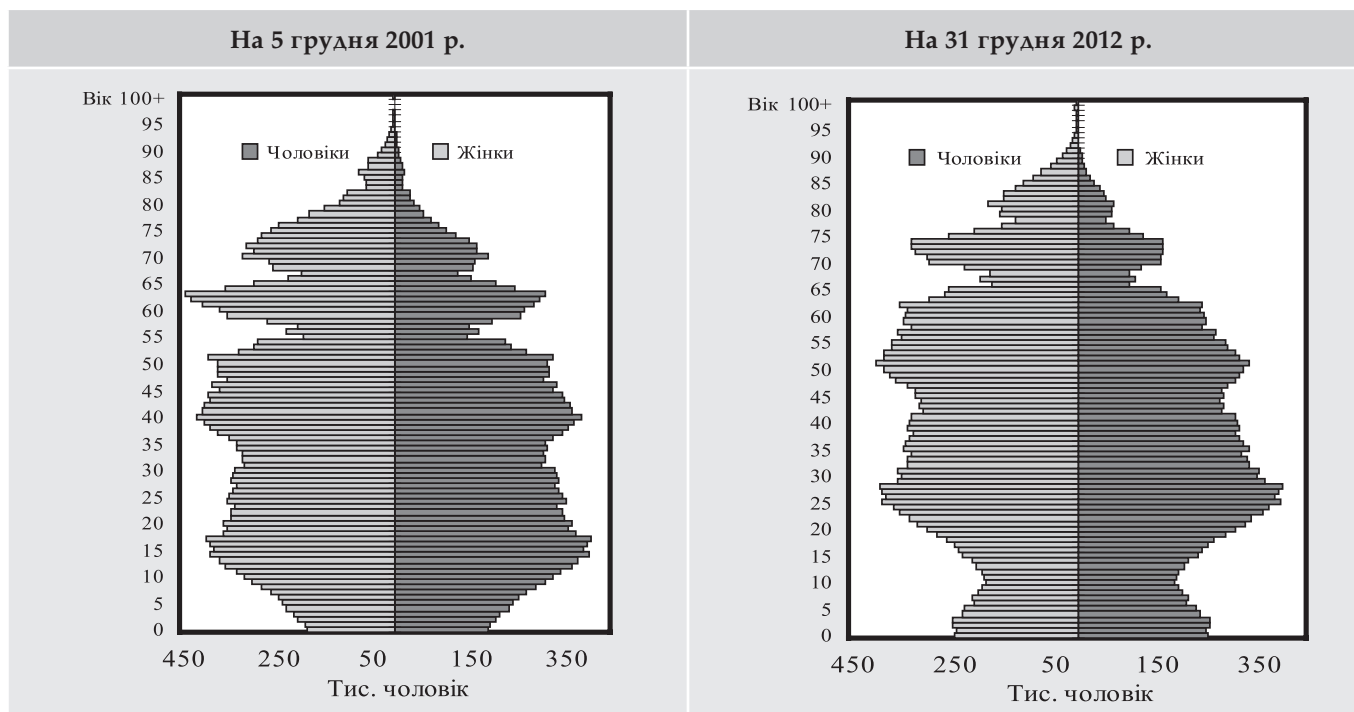

Рис. 3. Статеві-вікові піраміди населення України у 2001 р. і на кінець 2012 р. (тис. осіб)

села став основним довготривалим фактором зменшення чисельності населення (табл. 3).

Серед регіонів України за чисельністю населення виділилися Донецька область (4375,4 тис. осіб, або 9,6% населення України, на початок 2013 р.), м. Київ (2845,0 тис. осіб, або 6,2%) і Харківська область (2744,4 тис. осіб, або 6,0%). На Львівську, Одеську і Луганську області припало по 5,0–5,6% населення країни, а на решту регіонів – менше ніж по 3%. Найменша кількість населення – у Чернівецькій (907,2 тис. осіб) і Кіровоградській (995,2 тис. осіб) областях.

Скорочення чисельності у 2008–2012 рр. спостерігалось в переважній більшості регіонів України. Найбільше скоротилося число жителів Чернігівської (на 5,1% порівняно з 2008 р.), Сумської (на 4,5%), Луганської та Кіровоградської (на 4,2%) областей. У групі п'яти західних областей (Волинської, Рівненської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської) чисельність населення станом на 31.12.2012 р. залишилася практично на рівні показників початку 2008 р.

Зростання населення протягом останніх п'яти років зафіксовано у містах Києві (на 3,8%) та Севастополі (0,1%).

Статеві-віковий склад населення – це узагальнене відображення демографічних процесів (народжуваність, смертність, міграція), що мали місце у минулому. Статеві-вікова структура населення України значною мірою деформована соціально-економічними катаклізмами (голодомори, війни тощо), якими надто часто

переривався відносно спокійний хід історії України. Тому для сучасної статеві-вікової піраміди населення України характерні деформовані, порвані краї і дуже сильна асиметрія чоловічої та жіночої частин піраміди (рис. 3).

Серйозну проблему становлять економічні наслідки сучасних структурних вікових зрушень. Так, незважаючи на те, що протягом тривалого часу чисельність населення України зменшилася, кількість людей працездатного віку до 2006 р. збільшилася. У результаті демографічне навантаження на одного працівника, тобто співвідношення контингентів населення у працездатному і непрацездатному (діти, люди літнього віку) віці, зменшилось. Але з 2007 р. цей сприятливий етап завершився, висхідна хвиля в динаміці населення працездатного віку змінилася низхідною, тому рівень демографічного навантаження працездатних непрацездатними в Україні за останні п'ять років мав сталу тенденцію до зростання (табл. 4).

Найістотношою рисою довготривалих змін у статеві-віковому складі населення України усіх типів поселень на сучасному етапі є його старіння (зменшення частки дітей і молоді та збільшення частки людей старшого і похилого віку) як об'єктивний результат еволюції основних демографічних процесів. Старіння поглиблюється доти, доки відбуваються зміни в режимі відтворення і міграції населення. З їх стабілізацією певним чином стабілізується статеві-віковий склад населення, який кардинально відрізняється від попереднього. Пусковим чинником старіння населення в істо-

Таблиця 4

Розподіл населення України за великими віковими групами на початок 2007, 2011, 2012, 2013 рр. (%)

Рік	Частка населення у віці		
	допрацездатному	працездатному	післяпрацездатному
<i>Міські та сільські поселення</i>			
2007	15,6	60,6	23,9
2011	15,3	60,0	24,7
2012	15,4	59,6	25,0
2013	15,3	59,8	24,8
<i>Міські поселення</i>			
2007	14,4	63,2	22,4
2011	14,4	61,8	23,8
2012	14,5	61,2	24,3
2013	14,5	61,5	24,0
<i>Сільська місцевість</i>			
2007	17,9	54,9	27,2
2011	17,2	56,2	26,6
2012	17,2	56,3	26,5
2013	17,2	56,2	26,6

ричній ретроспективі є зниження рівня народжуваності. Але з часом провідним фактором цього процесу стає подовження тривалості життя.

Старіння населення – закономірний глобальний процес, демографічна ознака і наслідок цивілізаційного прогресу, зниження дитородної активності населення та результат досягнутих людством успіхів у подовженні тривалості життя. Саме старіння населення та його наслідки мало визначають соціально-демографічний портрет розвинутого суспільства нині й на перспективу. За результатами більшості сучасних демографічних прогнозів, ХХІ століття, на відміну від ХХ («століття зростання»), буде «століттям старіння». Частка осіб, які досягли «першого порогу старості» (60 років), у світі становить 11%, осіб, старших 65 років, – близько 8%. Основним регіоном із найвищою часткою літніх осіб на сьогодні є Європа (майже 22% населення становлять особи у віці 60 років і старші, понад 16% – особи віком 65 років і старші).

В Україні поглибитися процес старіння населення на середньо- і довгострокову перспективу – саме поточне сторіччя буде періодом триваючого старіння її населення. Вже зараз Україна входить до країн із

високим рівнем постаріння населення: за часткою осіб віком 60 років і старших вона завершує список 25 найстаріших країн світу. Однак через порівняно низьку тривалість життя вона має й помітно меншу, ніж розвинуті європейські країни, частку осіб найстарших вікових груп (понад 70–80 років) у складі населення.

Прискорене старіння населення на тлі низької народжуваності та депопуляції є одним із тих демографічних феноменів, які уособлюють не лише сучасні проблеми з відтворенням населення в Україні, але й мають довготривалий вплив на усі аспекти життєдіяльності суспільства. У суто демографічному сенсі постаріння населення країни гальмуватиме процес її виходу з депопуляції, міцно утримуючи замкнене коло «низька народжуваність–постаріння–депопуляція». Саме через доволі високий рівень постаріння населення депопуляція в Україні в осяжній перспективі триватиме навіть за підвищення народжуваності та зниження смертності. Депопуляція та її провідна детермінанта і «супутник» – старіння населення – своїми основними економіко-демографічними наслідками матимуть скорочення чисельності й частки працездатних контингентів (а відтак – формування з часом певного дефіциту робочої

сили), збільшення демоеконічного (і, відповідно, податкового) навантаження на працездатне населення, скорочення фінансових можливостей щодо соціального забезпечення в умовах загального зростання попиту на соціальні послуги з боку осіб похилого віку, самотніх, малозабезпечених.

Негативний вплив високого ступеня постаріння населення в Україні і деформованості його вікового складу пов'язаний із хвилеподібною динамікою загальної чисельності населення та його вікових контингентів, що тривалий час гальмуватиме формування демографічних передумов сталого соціально-економічного розвитку. Внаслідок старіння населення збільшуються втрати його життєвого і трудового потенціалів, зростає економічне «навантаження» працездатних непрацездатними.

У цілому демографічне старіння певним чином порушує структуру взаємодії між поколіннями, у т.ч. між нинішніми і майбутніми. Породжувані старінням населення виклики потребують кардинальної перебудови всієї її соціально-економічної системи, пристосування суспільства та економіки до особливостей «старого» населення, в якому кількість споживачів перевищує чисельність економічно активного населення. У зв'язку з цим нині основний акцент у соціальній політиці розвинутих країн Європи робиться саме на мінімізації нинішніх і майбутніх соціально-економічних наслідків старіння населення. В ідеалі стратегічні заходи реагування мають вживатися завчасно, щоб полегшити адаптацію до цих довгострокових демографічних змін. Наслідки старіння зрештою залежать від заходів, що розробляються і впроваджуються для вирішення пов'язаних із ним складних проблем.

Висновки

1. Чисельність населення України продовжує скорочуватися. У 2008–2012 рр. воно зменшилося на 819,7 тис. осіб. Основною причиною скорочення став природний убуток населення. Скорочення стосувалося як сільського, так і (останніми роками) міського населення. Зазначене явище спостерігалось в переважній більшості регіонів України. Найбільше скоротилося число жителів Чернігівської (на 5,1% порівняно з 2008 р.), Сумської (на 4,5%), Луганської та Кіровоградської (на 4,2%) областей. У групі п'яти західних областей (Волинської, Рівненської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської) чисельність населення станом на 31.12.2012 р. зберігалася практично на рівні показників початку 2008 р.
2. Найсуттєвішою рисою довготривалих змін у статеві-віковому складі населення України на сучасному етапі є його старіння. Натепер відсоток осіб у віці, старшому за працездатний, сягає майже 25,0%, у міських поселеннях – 24,0%, у сільській місцевості – 26,6%. За часткою осіб віком 60 років і старших Україна завершує список 25 найстаріших країн світу.

Перспективи подальших досліджень

Моніторинг змін у чисельності населення та його статеві-віковому складі необхідно продовжувати і надалі для своєчасного прийняття відповідних управлінських рішень.

Література

1. *Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями удосконалення.* – К., 2009. – 180 с.
2. *Здоров'я людини та демографія. Досвід Європи / Світовий банк.* – 2010. – 72 с.
3. *Клупт М. Демографія регіонів Землі / М. Клупт.* – СПб., 2008. – 247 с.
4. *Чепелевська Л. А. Сучасні проблеми медико-демографічної ситуації в Україні / Л. А. Чепелевська, О. В. Любінець // Залежність здоров'я від змін клімату : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій 60-річчю ВООЗ, Всесвітньому дню здоров'я. 2008 // Охорона здоров'я України. – 2008. – № 1(29). – С. 249–250.*
5. *Чепелевська Л. А. Прогнозні тенденції смертності населення України / Л. А. Чепелевська, О. В. Любінець // Вісн. соц. гігієни та орг. охорони здоров'я України. – 2009. – № 3. – С. 10–15.*

Дата надходження рукопису до редакції: 06.11.2013 р.

Изменения в численности и возрастно-половом составе населения Украины

Л.А. Чепелевская, Е.П. Рудницкий

ГУ «Украинский институт стратегических исследований
МЗ Украины», г. Киев, Украина

Цель – проанализировать изменения в численности населения Украины и его возрастно-половой структуре в зависимости от региона.

Материалы и методы. Используются официальные данные Государственной службы статистики о численности населения в Украине и ее регионах за 2008–2012 гг. Методы исследования – медицинской и математической статистики, системный подход.

Результаты. За 2008–2012 гг. в преимущественно большем количестве регионов Украины (как в сельской местности, так и в последние годы в городах) наблюдалось сокращение численности населения – на 819,7 тыс. человек. Основной причиной стала природная убыль населения.

Выводы. Самой существенной чертой длительных перемен в возрастно-половом составе населения Украины на современном этапе является его старение. Сейчас процент лиц старше трудоспособного возраста достигает почти 25,0%, в городских поселениях – 24,0%, в сельской местности – 26,6%. По доле лиц в возрасте 60 лет и старше Украина завершает список 25 самых «старых» стран мира.

Ключевые слова: численность населения, возрастная структура, Украина, регионы.

Changes in number and both sexual and age structure of the population of Ukraine

L.A. Chepelevska, O.P. Rudnytsky

SI «Ukrainian Institute of Strategic Researches Ministry
of Health of Ukraine», Kyiv, Ukraine

Purpose – to examine changes in number of the population of Ukraine and its sex and age structure depending on the region.

Materials and methods. Official data of State Statistics Service of the population in Ukraine and its regions for 2008–2012. Research methods – medical and mathematical statistics, systematic approach have been used.

Results. For 2008–2012 in most regions of Ukraine (in rural areas and in urban areas in recent years) have seen a decline in population – to 819.7 thousand people. The main reason was the natural decline of population.

Conclusions. Most essential feature of long-term changes in the sex-age composition of the population of Ukraine at the present stage is aging. At present time the percentage of people aged older than working age, up nearly 25.0%, in urban areas – 24.0%, in rural areas – 26.6%. The share of persons aged 60 years and older Ukraine completes the list of 25 «oldest» countries of the world.

Key words: number of the population, age structure, Ukraine, regions.

Відомості про авторів

Чепелевська Людмила Андріївна – д.мед.н., проф., зав. відділу медико-демографічних досліджень ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна; служб. тел. +38 (044) 576-41-19; e-mail: uisr_moz@ukr.net.

Рудницький Омелян Павлович – ст. наук. співробітник відділу медико-демографічних досліджень ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна; служб. тел. +38 (044) 576-41-19; e-mail: uisr_moz@ukr.net.